

اعتبار دولت و نیای فانی سهدر

نولدی اظالم چون باد بلمرین محشی

خطیبک تعرضند نکره تیدی ای زید اجازت و برکامنه به حقوق

حسب لواقع بر خطبه بیان ای دم زید بلوروی که اطهار تحقیقندن الفعالت حکم

لازم کلور تغافل قلوب رضا و یرمدی اما حضار محاسن التماس اتمدر که ا

İslam hukukuna göre

Halife Kimdir, Nasıl Seçilir?

Halifenin nasıl başa geleceği hususunda Kur'an-ı Kerîm'de açık bir hüküm var mıdır? Halifenin vasıfları ve vazifeleri nelerdir? Hangi kural ve kaidelere uymakla yükümlüdür? Hakları nasıl tanımlanır? Ehl-i sünnet ve Şia'ya göre halifelik şartları nasıl düzenlenir? Konu hakkında akâid ve fıkıh kitapları ne diyor? İşte İslam hukukuna göre en temel esaslardan en kritik ayrıntılara halife ve halife seçim usulü...

▲ EKREM BUĞRA EKİNCİ ebekinci@hotmail.com

İslam hukukunda devletin başı olan kimseye halife denir. Bir kimseye halef olan, onu temsil eden demektir. Halifeye emîrül-mü'minîn veya veliyyül-emr de denilir. Halife olan kimse, ilahî hükümleri tatbik cihetiyle Peygamber'in (sas) vekili olduğu için bu isimle anılır. Nitekim Resulullah'tan sonra İslam devletinin başına geçen Hz. Ebubekir'e (ra) ne unvan verileceği hakkında tereddüt olmuş; "halifetü Resulillah" tabiri tercih edilmiştir.

Hindistan'da yaşamış büyük İslam âlimi Şah Veliyyullah Dehlevî (1176/1762) diyor ki: Hz. Peygamber'in üç türlü vazifesi vardı: Birincisi, Kur'an-ı Kerîm ahkâmını bütün insanlara bildirmek idi. Buna "tebliğ" denir. İkincisi, Kur'an-ı Kerîm'in manevî hükümleri, yani Allah'ın zâtına ve sıfatlarına ait marifetleri, ümmetinin yüksek olanlarının kalplerine yerleştirmek idi. Buna "irşad" (ihşan, tasavvuf) denir. Üçüncüsü, Kur'an-ı Kerîm'in ahkâmını, vaaz ve nasihat ile yapmayan Müslümanlara, kuvvet kullanarak, zor ile yap-

tırmaktı. Buna "saltanat" (kazâ) denir.

Hz. Peygamber'den sonra gelen dört halifeden her biri bu üç vazifeyi tam olarak yerine getirdi. Onun için bunların hilâfetine "hilâfet-i hakikiyye" (gerçek halifelik) denir. İslamiyet çok geniş bir sahaya yayıldı. Sahâbe-i Kirâm'ın sayısı azaldı. Bunlardan sonra fitne çoğaldı; insanlar artık baştakilere gönülden itaat etmemeye başladı. Böylece bu üç vazifeyi bir kişi yapamaz oldu. Bu üç vazife, başka başka üç sınıfa ayrıldı. Usûl ve furû (inanç ve amel) ahkâmını tebliğ vazifesi din imamlarına, yani müctehidlere verildi. Bu müctehidlerden iman bilgilerini bildirenlere mütekellimin, fıkıh bilgilerini bildirenlere fukahâ denildi. İkinci vazife tasavvuf büyüklerine verildi. Üçüncü vazife meliklere ve sultanlara, yani hükümetlere verildi. Böylelikle hilâfet, saltanata dönüşmüş oldu. Buna da "hilâfet-i süriyye" (görünüşte hilâfet) denildi. "Benden sonra hilâfet 30 senedir; sonra melikliğe dönüşür" hadis-i şerifindeki mânâ budur.¹

Halife Hz. Peygamber'in vekilidir, onun adına hukuku tatbik eder, adaletin tecellisine vasita olur. İslam hukukçuları Müslümanlar üzerinde bir halifenin varlığının zarurî (vacip) olduğunda birleşmiştir. Nitekim Cenab-ı Peygamber, "Zamanın halîfesine bey'at etmeden ölen, câhiliye ölümü ile ölmüştür" buyuruyor.² Bir başka hadîs-i şerîf'te de, "Sultan yeryüzünde Allah'ın gölgesi ve mızrağıdır. Sizden biri sultan olmayan bir beldeye vardığında, orada kat'iyen oturmasın" buyuruluyor.³ Bu sebeplerdir ki Sahâbe-i Kirâm, Hz. Peygamber'in vefatını müteakip derhal halife seçilmesi işiyle meşgul olmuşlardır. Bunu vecibe olarak görmeselerdi, çok mühim olan bir vazifeden önce yapmazlardı.

Akâid ve fıkıh kitaplarında yazdığı üzere, halifelik şartlarını taşıyan bir kimsenin bu makama getirilmesi zor olursa, Müslüman halktan bu vecibe düşer. Şartları haiz olup zorla başa geçen kimsenin halifeliği sahih kabul edilir. Nitekim düşman, bir Müslüman memleketi işgal etse, bunların tayin ettiği Müslüman id-

» Kazasker Mustafa İzzet hattı ile Âl-i abâ isimleri.

reciler ahkâm-ı şer'iyyeyi yerine getiriyorlarsa mesele yoktur. Getirmiyorlarsa veya bunlar da gayrimüslim ise Müslümanlar kendi içlerinden bir emîr seçerler. Bu emîr, ahkâm-ı şer'iyyeyi icrâ eder. Bu da mümkün değilse, esaret hayatı olur. Zamanın ve beldenin en büyük âlimi, halife mevkiini ihraz eder, yani halifenin yerini tutar. İnsanlar emir ve yasaklarda bunun sözüne itaat ederler.

Halifenin nasıl başa geleceği hususunda Kur'an-ı Kerim'de açık bir hüküm bulunmamaktadır. Hz. Peygamber'in sünnetinde bazı işaretler vardır. Bu sebeple Sahâbe-i Kirâm, zamanın ve zeminin şartlarına göre farklı usullerle halife tespit etmişler; bu usullerin meşruluğu hususunda icmâ meydana gelmiştir. Buna göre, İslam hukuk tarihinde halifenin seçilmesi farklı usullerde cereyan etmiştir:

Ehl-i sünnete göre halifelik

1. Bey'at (seçim): Bey'at (veya biât) bir kimsenin sağ elinin üzerine bir

başkasının sağ elini koyarak bir hussusta sözleşmesidir. Ehlil kimseler, bir kimseyi halife tanıdıkları ve ona itaat edecekleri hususunda söz vermekte, o kimse de bunu kabul ve ahkâm-ı şer'iyyeye, yani hukuka uyacağına dair söz vermektedir. Bu bey'ata in'ikad (seçim) bey'ati denir. Hilâfetin kurulması için bahis mevzuu olan bey'at budur. Bir de itaat bey'ati varır ki, burada seçime katılmamış olan kişiler ve halk, halifeyi tanıdıkları ve ona itaat edecekleri hususunda bey'at eder, söz verirler.

Hiz. Ebubekir'in (ra) halifeliği in'ikad bey'atiyle, yani seçimle olmuştur. Hiz. Peygamber'in açıkça yerine bir halife bırakmadığı, ancak sünnette buna işaretler bulunduğu, nitekim vefatından evvel onu namazda imamlığa geçirdiği ve son haccın emriği ile vazifelendirdiği hususu nazara alınarak, bu vazifelerin ehemmiyetine binaen Hiz. Ebubekir'in halifeliğe en uygun kişi olduğu hususunda sözbirliğine varıldı.

Bu, Hanefî mezhebine göredir. Şa-

fîler bu istikametteki bazı hadis-i şeriflere istinaden, Hiz. Peygamber'in, yerine Hiz. Ebubekir'i halife bıraktığı görüşündedir. İsyancılar tarafından evi sarıldığı sırada Hiz. Osman'ın (ra) Cuma namazını kıldırmakla vazifelendirdiği Hiz. Ali (ra) halifenin katli üzerine halife seçildi.

Bey'atte, ehlü'l-hall ve'l-akd denilen, âlimlerden, hâkimlerden, kumandanlardan ve başkaca ileri gelenlerden bir araya toplanmaları kolay olanların seçimi bahis mevzuudur. Memleketin her tarafındakilerin sözbirliği gerekmez. Hele sıradan halkın rey'i sorulmaz. Hanefîlere göre, burada bir adet tayin olunmamış, merkezdeki ileri gelen kimselerin tayini kâfi görülmüştür. Hiz. Ebubekir'i, Benü Saide Çardağı'nda toplanan sahabeden bir topluluk seçmiş; seçimden sonra gelenlerden aralarında Hiz. Ali, Abbas ve Zübeyr'in de olduğu bir grup itaat bey'ati etmiştir. Bey'at modern demokrasilerdeki seçimden bu cihetle de farklıdır.

Halifeyi seçebilecek kimselerin bey'ati ile halkın üzerinden halife seçme vecibesi düşer. Bu bey'at onları da bağlar. Çünkü ehlü'l-hall ve'l-akd, halkın nâibi sayılır. Bunların âdil, âlim, rey ve tedbir sahibi kimseler olması lâzımdır. Hiz. Ali'ye yalnız Hiz. Abbas bey'at etmişti. Abbasî halifesi Vâsık veliahtsız ölünce, kadı, vezir ve birkaç Türk asıllı kumandan Mütevekkil'i halife seçti.

Osmanlı hükümdarlarının ilki sayılan Osman Gazi'yi aşiretin ileri gelenleri emîr (bey) olarak seçmiştir. Yıldırım Sultan Bayezid'in padişahlığı böyle olmuştur. Memlûk sultanları da böyle başa gelirdi. Halifeliğe layık olmak bakımından iki namzet arasında karar verilemezse, ehlü'l-hall ve'l-akd muhayyerdir. İstedğini seçer veya ikisi arasında kur'a çekilir. Aynı zamanda iki halife seçilmişse, ikincisinin halifeliği bâtıldır. Zira bu anarşi demektir. Hadis-i şerifte, "İki emîrden ikincisinin boynunu vurunuz!" buyurulmuştur.⁴

2. Ahd (istihlaf, vasiyet): Burada mevcut halife, hilâfet şartlarını taşıyan bir kimseyi seçerek vasiyet etmektedir. Hiz. Ebubekir, vefatından önce Hiz. Ömer'i veliahd (veliyü'l-ahd) tayin etmişti. Emevî ve Abbasî halifeleriyle Sultan II. Murad ve

Halifeyi seçebilecek kimselerin bey'ati ile halkın üzerinden halife seçme vecibesi düşer. Bu bey'at onları da bağlar. Çünkü ehlü'l-hall ve'l-akd, halkın nâibi sayılır.

Osmanlı hükümdarlarından bilhas- sa Kanuni Sultan Süleyman'dan son- rakilerinin çoğu böyle başa gelmiş- tir. Bu veliahtlar hep aynı ailedendi. Sadece halife Muaviye Hz. Hasan'ı, Me'mun da İmam Ali Rıza'yı veliaht tayin etmişti. Ama ikisi de halifeden evvel öldüler.

Ahd yoluyla halife olmak için bey'ate lüzum var mıdır? Bir görüş- e göre, halifenin ahd yoluyla yerine bir başkasını vasiyet etmesi yeterli- dir, ayrıca bey'ate hacet yoktur. Diğer görüşe nazaran ehlü'l-hall ve'l-akdin bu istihlâfi kabul etmesi ve yeni halî- feye bey'at etmiş olması şarttır. Halifenin birden fazla veliaht tayin et- mesi de hukukçuların çoğuna göre sahihtir. Halifelik tayin sırasıyla intikal eder. Nitekim Mûte Harbi'nde Hz. Peygamber kumandana bir şey olma- sı halinde yerine geçecek sırasıyla iki namzet tespit etmişti.

Veliaht, halifenin oğlu veya ba- bası olabilir mi? Burada da üç görüş vardır: 1- Böyle bir istihlâf asla mute- ber değildir, 2- Mutlaka muteberdir, 3- Halife, eğer ehlü'l-hall ve'l-akde danışarak böyle bir istihlâfta bulun- muşsa muteberdir. Eshâb-ı kirâmdan Mugîre bin Şu'be ve başkaları, Halî- fe Muaviye'ye, halkın selâmeti bakı- mından oğlunu veliaht yapmasını tavsiye etmişti. Halife, hacca gittiğin- de Sahâbe'nin ileri gelenleriyle meş- veret edip [genç sahabiler Hüseyin bin Ali ve Abdullah bin Zübeyr haricin- dekilerin] rızalarını aldıktan sonra bu tayini yaptı. Bu cihetten, halife- lerin yerlerine yetiştirdikleri ve nasi- hat verdikleri oğullarını veya güven- dikleri başkalarını halife yapmaları İslam hukukuna aykırı değildir. Nite- kim Kur'an-ı Kerim'de, Hz. Dâvud'un yerine oğlu Hz. Süleyman'ın hüküm- dar olduğu anlatılmaktadır.

3. Şûrâ: Burada halife, halefini

bizzat seçmez; bunu bir heyete hava- le eder. Heyet, önceki halifenin koy- duğu şartlara göre kendi arasından veya dışarıdan birini halife seçer. Ni- tekim Hz. Ömer, Sahâbe-i Kirâm'ın cennetle müjdelenen ileri gelenlerin- den olup Medine'de bulunan Hz. Os- man, Ali, Zübeyr, Talha, Abdurrah- man bin Avf, Sa'd ibni Ebî Vakkas ve [reylerin eşitliğini önlemek ama halife seçilmemek üzere] Abdullah bin Ömer'den müteşekkil bir heyeti bu işle vazifelendirdi. Bunlar da kendi içlerinden Abdurrahman bin Avf'a vekâlet verdiler.⁵ Abdurrahman bin Avf günlerce Ashâb-ı Kirâm'ın diğer ileri gelenleri ve halkla görüşüp ce- miyetin nabzını tuttuktan sonra Hz. Osman'ı halife seçti.

4. Kahriyye (istilâ): Halifeliğe gelişte dördüncü yol kahriyye ve- ya istilâ yoludur. Böyle başa gelene halife-i kâhire denilmiştir. Bu usul, bir kimsenin güç kullanarak hilâfe- ti zor ile elde etmesidir. Hz. Muavi- ye'nin, Emevîlerden Mervan'ın, Ab- basîlerden Seffâh'ın, Selçuklulardan Tuğrul Bey'in, Memlûklerden Bay- bars'ın, Osmanlılardan Çelebi Sul- tan Mehmed'in ve Gürgânîlerden Bâbü'r Şah'ın hükümdarlığı kahriyy-

ye yolu ile olmuştur. Bu da iki tür- lü olur:

a) Zorla başa gelen kimse, aynı beldede başka bir halife varsa veya hilâfet şartlarını taşıyamıyorsa, meşru halife sayılmaz.

b) Ortada bir halife yoktur ve zor- la başa gelen kimse hilâfet şartları- nı haizdir. Bunun halifeliği sahihtir. Mûte muharebesinde Hz. Peygam- ber tarafından emîr tayin edilen Hz. Zeyd, Cafer Tayyar ve Abdullah bin Revâha'nın peş peşe şehit olmaları üzerine, Hâlid bin Velid sancağı ala- rak orduya emîr olmuş, böylece za- fer kazanılmıştır. Bunu Resûlullah tasvip buyurmuştu. İşte, Hz. Hâlid'in bu hareketi, lüzum tahakkuk edin- ce, umumî menfaat nâmına fevkalâ- de hallerde tayinsiz iş başına geçme- nin cevâzına delildir.⁶

Kahriyye ile başa geçen ve halife- lik vasıflarını taşıyan kimseye bey'at edilince, ittifakla meşru hâle gelir. Görülüyor ki bey'at, halifeliğin meş- ruiyeti için mühimdir. İlk üç usulde, yani seçimde doğrudan, ahd ve şûrâ yollarında da dolaylı bey'at mevzu- bahistir. Çünkü bunlarda daha ev- vel kendisine bey'at edilmiş bir halî- fenin tasarrufu vardır.

» Kaçar dönemine ait bir hat. Oturanlar: Hasan, Ali ve Hüseyin, sağ ve solunda ayakta kalan ise Kerbela Hadisesi'nde ölen Abbas bin Ali.

Şia'ya göre halifelik

1. İmâmiye fırkası: Şia'nın bugün İran'da hâkim bulunan İmâmiye (Caferiye) fırkası, hilâfet yerine imamet tabirini kullanır. Buna göre, "İmam, masumdur. Masumu ancak başka bir masum tayin edebilir. Buna göre Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi yerine halife tayin etmiş, Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman bunu gasp etmiştir. Ali'den sonra, Hasen, Hüseyin ve bundan sonra da Hüseyin soyundan gelen on iki imamın diğerleri, sırasıyla bir evvelkinin tayiniyle halife olmuştur. On ikinci imam (Mehdî-i Muntazar) kaybolmuştur. Kıyamete yakın ortaya çıkacaktır. O zamana kadar ona niyâbeten devlet reisliğini yürütenlere halife denebilir."

Hz. Peygamber'in yerine Ali'yi bıraktığına dair nass (âyet ve hadis) yoktur. Şiiler, Hz. Peygamber'in Mekte ile Medine arasındaki Gadîr-i Hum mevkiinde söylediği, "Ben kimin mevlâsı isem, Ali de onun mevlâsıdır" meâlindeki sözüne dayandırır.⁷ Hâlbuki Arapçada çeşitli mânâlara gelen mevlâ kelimesi, burada dost mânâsında söylenmiştir. "Beni seven, Ali'yi de sevmelidir" demektir. Nitekim buna benzer pek çok hadis Hz. Ebubekir, hatta başkaları için de vâridir.

Hz. Peygamber yerine açıkça kimseyi bırakmamış; ancak ilk dört halifenin, ayrıca Muaviye ve Abbasoğullarının halife olacağına işaret buyurmuştur. Hz. Peygamber, Ali'yi

istihlâf etmediği (yerine bırakmadığı) gibi, sahabe de Ebubekir'i seçmiştir. Eğer Ali halifelğe Ebubekir'den daha uygun olsaydı, sahabe muhakak onu öne geçirir; aksi takdirde Ali itiraz ederdi. Nitekim Muaviye'ye karşı hakkını savunmakta tereddüt etmemiştir.

2. Zeydiyye fırkası: Şia'nın bugün Yemen'de hâkim Zeydiye fırkası ise halifenin tayin, vasiyet veya vasetle değil, bey'at (seçim) ile başa gelebileceğini söyler. Ancak mutlaka Hz. Peygamber'in ehl-i beytinden olması icap eder; çünkü ehl-i beyti nebevî, diğer insanlardan üstündür. Böyle bir kimse halifelğe namzet olmazsa veya seçilemezse, maslahat sebebiyle seçilen başkasına da itaat edilebilir. Zeydilere göre ilk üç halife gâsıp değildir. Maslahat (çoğunluğun menfaati) bunların halife olmasını gerektirmiştir.

Birden fazla halife

Bir beldede aynı zamanda birden fazla halife olamaz. İlk bey'at edilenin halifelği muteberdir. Başta meşru bir halife varsa, bir başkası halifelik iddiasında bulunamaz. Bu iddiada bulunan ikincisinin hayat hakkı yoktur.

Halife Muaviye, Hz. Osman'ın katillerine kısas yapmadığı için vazifesini yerine getiremediğini düşündüğü Hz. Ali zamanında kendisinin halifelğini ilân etmişti. Bu içtiha dı, sahabeden de hayli taraftar buldu. İbn Ebî Şeybe'nin bildirdiği üzere, Hz. Ali, "Kardeşlerimiz bize isyan ettiler; ne kâfir, ne de münafık oldular" diyerek, tevile dayanan hareketlerini mazur görerek, bunların hukuken bâgî statüsünde sayıldığını beyan buyurmuştur (Bunu, İmam Kurtubî, Hucurât sûresi 11. âyeti tefsirinde ve İbn Hacer el-Mekkî, *Tathîrül-Cenân* kitabında uzun uzun anlatmaktadır.)

Sıffîn Harbi'nden sonra Ali Irak, Hicaz ve İran; Muaviye ise Suriye ve Mısır'da halife sıfatıyla hüküm sürdü. Bu devirde fiilen iki ayrı devlet ve iki ayrı halife bahis mevzuudur. Ali'nin şehit edilip Hasen'in halifelikten feragati ile Muaviye İslam Devleti'nin tamamına hâkim olarak umumi bey'at almıştır (radiyallahü anhüm).

Halife Muaviye, Hz. Osman'ın katillerine kısas yapmadığı için vazifesini yerine getiremediğini düşündüğü Hz. Ali zamanında kendisinin halifelğini ilân etmişti.

Zamanla sınırların genişlemesi ile çeşitli beldelerde emîrül-mü'minin veya halife adıyla müteaddit hükümdarlar ortaya çıkmıştır. Bu hâdise ilk defa Abbâsî halifesi Râdî zamanında (325/937) vuku'a gelmiştir. Bağdat'ta Râdî, Endülüs'de Abdurrahman ve Kayruvan'da Mehdî emîrül-mü'minin olarak tanınmışlardır.⁸ Sünniler Bağdat'taki halifeyi, Şiiler ise Fâtîmî hükümdarı Mehdî ve haleflerini halife olarak görmüşler; Endülüs Müslümanları ise Emevî ailesinden Abdurrahman'ı halife tanımışlardır.

Ulemâ iki halifenin bir arada bulunması yasağının aynı zamandaki bir hükümete ve bir beldeye mahsus olduğunu beyan etmiş; farklı İslam beldelerinde başka hükümdarların bulunması zaruretine fetva vermiştir. Endülüs Emevî ve Fâtîmî devletleri yıkıldıktan sonra yalnızca Bağdat'taki halife kalmış; bütün Müslüman hükümetler, İslam tarihindeki geleneğe uyarak, Bağdat'taki (Moğol istilâsından sonra da Mısır'daki) Abbâsî halifesinin manevî otoritesini tanımışlardır. Hakikatte devlet idaresi, görünüşte halifeye bağlı sultanlar tarafından icra edilmiştir. Bir başka deyişle halife, Avrupa tarihindeki imparator; sultanlar da şeklen imparatora bağlı kral ve prenslerin statüsünde idi.

1723'te Safevî saltanatını yıkan Afgan-Kalac aşiretinden Eşref Şah, 1726'da İstanbul'a bir sefir gönderip hilafetin şer'î taaddud edebileceğine, yani birden fazla halife olacağına dair İran'ın Sünnî ulemasından Osmanlı ulemasına hitaben 19 imzalı bir mahzar yollayarak halifelik iddiasına kalkıştı. Veziriazam Nevşehirlî Damad İbrahim Paşa, fevkalade bir

» 17. Osmanlı padişahı, 96. İslam halifesi IV. Murad.

meclis toplayıp bu mektubun padişaha takdime şayan olmadığına karar aldıktan başka, arada Hind Okyanusu gibi “hâciz-i azim” (büyük bir mâni) olmadıkça hilâfetin taadüdüne cevaz olmadığına dair Şeyhülislâm Abdullah Efendi'nin fetvasıyla beraber Osmanlı ulemasından aldığı cevabî mahzarı yine İran sefirine vermiştir.

Evvelki halife ölür veya tahttan feragat ederse, o takdirde ikincisinin halifeliği meşru olabilir. Sultan Abdülaziz'in ve Sultan II. Abdülhamid'in hal'inde, yerlerine gelenler, icra gücünden mahrum oldukları için hakikî halife sayılmazlar. Bu devirde iktidarı elinde tutanlar da halifelik vasfını taşımamaktadır. Tarih boyunca bu gibi hâllerde devletin başına gelen büyük felâketler ve kaybedilen harpler, ulemâ ve halk tarafından hükümdarlık makamındaki meşruluk probleminde bağlanmıştır.

Halifenin vasıfları

Hilâfet, halife ile halkın temsilcisi mevkiindeki ehli'l-hall ve'l-akd arasında bir akittir. Buna göre halife, vazifelerini İslam hukuku prensiplerinin sınırları içerisinde yerine getirmek; bey'at edenler de kendisine itaat etmek hususunda söz vermektedir. Burada bir nevi sosyal kontrat vardır. Ancak iki taraf da şart koşabilme cihetiyle şer'î hukukun sınırları içinde olup tam serbesti sahibi değildir.

Halife ümmet üzerine kendine has bir şekilde velâyet-i âmme-yi hâizdir. Bunu kendisine tanıyan da hukukun kendisidir. Velâyet, ister râzı olsun, ister olmasın, başkası üzerine söz geçirmek, onun adına yaptığı tasarruflarının nâfiz olması, yani yerine getirilebilmesi demektir. Halife, Hz. Peygamber'in ümmet üzerindeki velâyetini onun vekili sıfatıyla hâizdir.

Halife olabilmek için kaynaklarda çok çeşitli şartlar sayılmıştır. Ama halifede bunların hepsi de mutlaka bulunmak lâzım değildir. Kur'an-ı Kerim'de Tâlût kıssası anlatılırken, hükümdarın mütemayiz vasıfları olarak “ilim ve cisim (güç)” bildirilmiştir (Bakara: 247). Üç vasıf; Müslüman, erkek ve muktedir olması üzerinde ulema müttefiklerdir.

» Bey'atürrihvân hâtirasına Osmanlılar'ın Hudeybiye'de yaptırdığı kuyu ile Harem sınırına işaret eden âbide.

1. Müslümanlık: Halife ancak Müslümanlardan olabilir. Çünkü Kur'an-ı Kerim, gayrimüslimlerin, Müslümanlar üzerinde velâyeti olmayacağını söyler (Nisâ: 141). Müslüman olmayan kimsenin hilâfeti sahih değildir.

2. Erkek olma: Halife erkek olmalıdır. Her ne kadar bazı resmî vazifeler almasına şer'î mâni yok ise de kadınlar halife olamazlar. Kur'an-ı Kerim ve hadîs-i şerifler bunu âmir-dir. Hz. Peygamber, vefat eden İran şahının tahtına kızının geçirilmesini tasvip etmemiştir. Halife olmak için kadılık vasıflarını taşımak lâzım geldiği hususunda Müslümanların icmâ'ı vardır. Halifenin cihâd ve namaz kıldırma mükellefiyetlerini, bedenî hususiyetleri ve başka birtakım özürler sebebiyle kadınlar yerine getiremez; halk üzerinde otorite kurmaları da güç olur.

3. Ehliyet: Halife vazifesini yapabilecek kudrete sahip olmalıdır. Bunun için de evvela vücutça sağlam olması lâzımdır. His uzuvlarındaki noksanlıklar, meselâ körlük, sağırılık, dilsizlik; ayrıca iki ayağın veya iki elin bulunmaması gibi kusurlar halifelğe engeldir. Bir gözün görmemesi, burnun kesik olması gibi hususlar böyle değildir.

Akıl hastası halife olamaz. Akıl sağlığını kaybeden de halifelikten düşer. Hacr ve esaret halleri de halifelğe mânidir. Ancak halife sonradan hacr veya esaret altına girmişse, bu haller sona erene kadar yerine bir vekil tayin edilir.

Halifede kifâyet, yani yeterlilik, ehliyet vasfının bulunması lâzımdır. Bu da teb'a üzerinde nüfuz ve kudret sahibi olmak demektir. Böyle olmayan bir kimse diğer bütün vasıfları taşısa bile halifeliği muhafaza edemez. Bu sebeple “Halifenin bir elinde Kur'an-ı Kerim, diğer elinde kılıç bulunur. Halifenin meşruluğu, kılıcın gölgesinde gizlidir!” denilmiştir. Elleri icrâ gücü bulunmadığı için Mısır'daki Abbasî halifeleri ile Sultan V. Murad, Sultan V. Mehmed Reşad ve Abdülmecid Efendi'nin halifelikleri görünüşte idi.

İslam hukukçuları maslahat gereği çocuğun hilâfetini sahih görmüşlerdir. Çocuk bile olsa bir hükümdarın varlığı, siyasî vahdetin muhafazasını temin eder. Bu halde halife makamındaki çocuk birisini nâib (vekil) seçer. Bülûğuna kadar halifenin vazifesini bu nâib yerine getirir. Osmanlılarda Sultan IV. Murad ve IV. Mehmed henüz bülûğa ermeden padişah olmuşlar; icrâ kudretini vekilleri mesabesindeki veziriâzamlar yürütmüştür. Çocuğun vekil tayini hukuken sahihtir.⁹ Sultan IV. Mehmed tahta çıkarıldığında Valide Sultan bunun hükmünü Anadolu Kazaskeri Hanefî Efendi'ye sormuş, o da böyle cevap vermişti.

Fâsığın halifelğe getirilmesi mekruh ise de sahihtir. Nitekim Kur'an-ı Kerim, emanetin ehline verilmesini ve insanlar arasında adaletle hükmedilmesi gerektiğini emreder (Nisâ: 12). Fâsık veya zâlim kimse halife olsa veya başta sâlih veya âdil oldu-

» İmam Ali'nin türbesi (Necef, Irak).

ğu halde sonra bu vasfını kaybetse, halifelîği zarureten devam eder. Halifenin umumi hatlarıyla şer'î hükümleri ve halifelik maslahatlarını (siyaseti) bilmesi kâfidir. Ancak âlim ve müctehid olması şart değildir. Çünkü halife âlimlerle istişâre ederek hareket edebilir. Efdal (cemiyetin daha faziletlisi) varken, mefdulün (daha az faziletlinin) hilâfeti sahihtir ama mekruhtur. İmâmîye buna muhaliftir. Hüseyin ve İbn Zübeyr bu içtihatları sebebiyle Yezîd'e bey'at etmemişti. Görülüyor ki, halife olabilmek için Müslüman, erkek ve ehil bulunmak ittifakla kâfidir.

4. Kureyşilik: Kaynaklarda halifenin Kureyş kabilesinden olma şartı da zikredilir. Bu, Hz. Peygamber'in "İmamlar Kureyştendir" hadîsiyle sabittir.¹⁰ Ancak mesela Hanefîlerden Sadru's-Şerî'a es-Sânî (747/1346), Şâfiîlerden Ebû Bekr el-Bakillânî (403/1012), Mâlikîlerden İbn Haldun (808/1405) gibi İslam hukukçuları bunun şart olmadığı görüşündedirler.¹¹ Nitekim Hz. Peygamber, "Başınızda Habeşli bir köle bile olsa onu dinleyiniz ve itaat ediniz" buyurmuştur.¹² Ömer de vefatından evvel, "Huzeyfe'nin azatlısı Sâlim sağ olsaydı, onu halife yapardım" buyurmuştu.

Ulema, halifenin Kureyşiliğine dair hadîsi Kureyş'in asabiyetiyle izah eder. O zaman için Araplar arasında en şerefli kabilenin Kureyş olduğunu, halkın bunlardan başkasına itaat etmeyeceğini, halka söz geçirmeye de ancak Kureyş'in muktedir

olduğunu söyler. Nitekim Hz. Ebubekir'in seçiminde Hz. Ömer, "Araplar, Kureyş'ten başkasına itaat etmez" buyurmuştu. Zamanla bu asabiyet hissi kalkmış; bu şartın da lüzumu kalmamıştır. Bazıları bu şartı, halifelîğe lâıyk kimseler arasında Kureyşli de varsa onun öne alınması şeklinde anlar. Bazıları ise sadece Hulefâ-i Râşidîn için bahis mevzuu olduğunu söyler.

Halifenin vazifeleri

Hz. Peygamber her iş için memurlar tayin etmiştir. Din bilgilerinin öğretilmesine çalışmıştır. Namazlarda imam olmuştur. Başka yerlere de imamlar göndermiştir. Zekâtları toplamış ve bunları emredilen yerlere dağıtmış, bu iş için âmiller (tahsildarlar) tayin etmiştir. Ramazan ayı ve bayram hilâllerinin gözetlenmesini emretmiş, gözetleyenlerin beyanlarıyla Ramazan ve bayramı ilân etmiştir. Hac vazifelerini yaptırmıştır. Cihâd etmiş, bunun için ordular hazırlamış ve kumandanlar yetiştirmiş; elçiler yollamış ve elçileri kabul etmiştir. Davalıları dinlemiş, ihtilafları düzene koymuş, her şehirde mahkemeler kurmuştur.

Devlet idaresindeki bütün bu tatbikatı, sonraki halifelere numune teşkil eder. İslam hukukunda halifenin "vazife"lerinden bahsedilir. Her nimet, bir külfet karşılığı olduğu gibi her külfet de bir nimetin karşılığıdır. Öyleyse halifenin vazifeleri ve bunun karşılığında birtakım hak-

ları vardır. Bir hadîs-i şerifte, "Dört şey vardır ki âdil olsun, zâlim olsun sultana (vâliye) verilmiştir: Cihâd, Cuma, fey ve hüküm" buyrulur.¹³ İslam hukukçuları, halifenin vazifeleri olarak çok iş saymışlarsa da, bunların hepsi bu 4 maddede toplanır. Bunların esası da hükümdarın dini, vatani ve milleti korumasıdır. Bu da bir yolla olur: Hukuku tatbik etmek (adalet).

1. Cihâd: Halifenin ilk vazifesi cihâddir. İslam devletinin menşei dine dayandığı için halifenin başta gelen vazifesi bu dinin öğrenilmesini ve tatbikini sağlamaktır. Bunun için hem memleket içinde tedbirler alacak, hem de İslam memleketi haricinde yaşayan insanların bu dini işitmelerine veya işiterek Müslüman olmuşlarsa, buna göre yaşamalarına imkân hâsıl edecektir. İşte bunun için cihâd müessesesi getirilmiştir.

Cihâd, insanları İslam dinine çağırarak, insanların bu çağırışı işitmelerine, işitenlerin de iman etmelerine engel olan zalim idareciler ve ordularıyla mücadele etmektir. Böyle cihâd devlet, hükümet yapar. Barış zamanında da sınır başında beklemek (ribat), harp vasıtalarını kullanmasını ve bunun için gereken fen bilgilerini öğrenmek de cihâd sayılır. Halife aynı zamanda cihâd emiridir, başkumandandır. Ancak bunun emriyle silahlı cihâda gidilir. Halife, ordu kumandanıdır. Hz. Peygamber bizzat ordunun başında sefere gitmiş; bazen de başkasını kumandan tayin etmiştir.

2. Cuma: Halife ibadetlerin daha rahat yapılabilmesi için gereken tedbirleri alır. Mabed ve medresele-ri himaye eder. İmam ve muallimler tayin eder. Mescid bulunmayan yerlerde beytülmalden mescid yaptı-

Hz. Peygamber her iş için memurlar tayin etmiş din bilgilerinin öğretilmesine çalışmıştır. Namazlarda imam olmuş başka yerlere de imamlar göndermiştir.

rır. Şehirlerde halkın danışabileceği bir müftü bulundurulur. Ramazan ayını ve bayramları ilân eder. Haccın, erkânına uyularak yapılabilmesi için her sene bir hac emri tayin eder.

Cuma namazı, bir beldede Müslümanların hâkimiyetinin şiarı, sembolü olan bir ibadettir. Nitekim Medine'ye hicret edilip burada bir İslam devleti kurulduktan sonra ilk Cuma namazı kılınmıştır. Bu ibadetin sahih olması için mutlaka hükümdarın bizzat kıldırması; kıldırılmazsa vekil ettiği bir kimsenin kıldırması gerekir. Bu sebeple Osmanlılar zamanında Cuma kılınacak camiler tespit edilip, burada Cuma kıldırarak hatiplere padişah tarafından berat verilir. Beratı bulunmayan kimse Cuma namazı kıldırılmazdı. Beratlı hatibi bulunmayan camide de Cuma namazı kılınmazdı.

3. Fey: Halife İslam hukukunun toplanmasını emrettiği veya izin verdiği vergileri (fey) toplar. Bu vergiler Müslümanlardan alınan zekât, gayrimüslimlerden alınan haraç ve cizye gibi şer'î vergilerdir. Halife maslahatın icabına göre, bazı başka vergiler de koyabilir. Halife devlet vâridâtını (gelirlerini) toplamak ve bunu gereken yerlere sarf etmekle vazifelidir. Bundan kaçınamaz; fertleri bundan affedemez.

4. Hüküm: Halifenin bir vazifesi de hüküm, yani teb'a arasındaki hukukî ihtilafları şer'î prensiplere göre çözmektir. Halifeler bütün monarşilerde olduğu gibi, başhâkim mevkiindedir. Yargı ve yürütme fonksiyonunu yerine getirmek için vekil tayin ettiği kâdı, vâli, âmil gibi memurları denetlemek de halifenin vazifesidir. Dolayısıyla halife, ülkenin en yüksek (temyiz) mahkemesinin başıdır.

Halifenin riayet etmesi lazım gelen esaslar

1. Hukuka ve maslahata riayet: Halife icraatta bulunurken, İslam hukuku prensiplerine uymaya mecburdur. İslam hukukunun hüküm koymadığı hususlarda serbesttir. Ancak burada da keyfî davranamaz. Maslahatı, yani amme menfaatini gözetecektir. Çünkü "Raiyye, yani teb'a üzerine tasarruf maslahata menuttur" (Mecelle, m: 58).

İslam hukuku halifeye sınırsız salâhiyet tanımadığı gibi, "Kral hata yapmaz!" prensibini de kabul etmemiştir. Halife dine ve hukuka uymakta diğer fertler gibidir. İslam Devleti, teokratik devletten bu cihetle ayrılır. Halife, şer'î hukukun aradığı vasıfları hâiz ise, yani hükümet meşru ise, devlet de şer'î bir devlettir. Halife değişse bile devlet ve aslı müesseseler bâki kalır. Bu cihetten modern devletten bir farkı yoktur.

Kur'an-ı Kerim'in müteaddit âyetlerinde Hz. Peygamber'e "Rabbinden vahyolunana uy!" hitabı mevcuttur.¹⁴ Bunlar hukuk devleti prensibine işaret etmesi bakımından çok önemlidir. Peygamber elbette kendine vahyedilene uyar. Zira o masumdur. Bu âyetlerdeki hitap, her hükümdardır; Peygamber'in vekili olmak sıfatıyla devleti idare edenlere bir ihtar dır.

İşte hukuk devleti ve adalet bu demektir. Adalet, "Kendi mülkünde olanı kullanmak" demektir. Zıddı zulümdür. Zulüm, başkasının malına, mülküne, hakkına tecavüzdür. Adaletin ıstılahî tarifi ise, bir âminin, bir hâkimin, memleketi idare için koyduğu kanunların, kaidelerin, sınırların içinde hareket etmesidir. Kur'an-ı Kerim, adalete riayeti umumî bir prensip olarak sık sık zikreder.¹⁵ Hz. Peygamber adaletli hükümdarı över. "Adalet mülkün temelidir" (el-Adlû esâsü'l-mülk) sözü çok meşhurdur. Buradaki mülk, yalnızca sahip olunan malı (patrimoine) değil, evveleminde devleti ifade eder.

2. İstişare (şûrâ-danışma): Halife vazifelerini yerine getirirken bilenlerle istişare etmelidir. İstişare (meşveret), Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in sünnetiyle emrolunmuştur. Âyet-i kerimede "Ve şâvirhüm fi'l-emr ve iza azemte fetevekkel alallah" yani "İşlerinde onlara danış! Bir karar verince tevekkül et, yani dönme!" (Âlü İmrân: 159) buyurulmaktadır.

Hz. Peygamber, eshâbiyla meşveret ederdi. Ancak hepsinin görüşünü almak gerektiği gibi elbette bu görüşlerle bağlı da değildi. Halife istişare ettikten sonra, ortaya çıkan fikre uymaya mecbur değildir. Kendisi doğru gördüğü bir kararı verir ve bunu tatbik eder. Bu karardan dönemez. Hz. Peygamber ve halifeleri bu istikamette hareket etmişlerdir. Osmanlı Devleti'nde Divan-ı Hümâyun ve Meclis-i Meb'usan'ın varlığı bu prensibe dayanır.

Halifenin hakları

1. İtaat: Kendisine bunca vazife yüklenmiş bulunan halifenin, kendisine itaat edilmesini beklemek hakkıdır. Nitekim bu husus, Kur'an-ı Kerim'de, "Ey iman edenler! Allah'a, Peygamber'e ve sizden olan ulülemre (başınızdaki emir sahiplerine) itaat edin" şeklinde hükme bağlanmıştır (Nisâ: 59). Halifenin meşru her emrine itaat lazımdır. Halife dinin yapılmasını emretmediği ama yasaklamadığı şeylerin (mubahların) yapılmasını veya yapılmamasını ammenin menfaati için emredebilir.

» Halifenin başlıca vazifelerinden birisi de cihaddır.

Bu emirlere de itaat gerekir. Sultan IV. Murad zamanında İstanbul yanğınlarının önüne geçmek için tütün içilmesi men olunmuştu.

2. Halifenin sınırlı teşri (yasa-ma) salâhiyeti: Halifenin teşri hususlardaki salâhiyeti, modern devlete nazaran çok azdır. Bu, üç şekilde tezahür edebilir:

a) Halife şer'î hükümleri tedvin ederek kanun hâline getirebilir, b) Halife ictihadî hükümlerden birini maslahat sebebiyle tercih edebilir, c) Halife hukukî boşluk bulunan sahalarda, şeriata aykırı olmamak kaydıyla hüküm koyabilir. Osmanlı padişahları bu çerçevede kanunnameler neşretmiştir.

3. Maaş alma: Halife, mesâisini devlet işlerine sarf ettiği ve dolayısıyla çalışmadığı için, kendisi ve ailesinin geçimi için devlet hazinesinden (beytülmal) maaş alabilir. Nitekim Hz. Ebubekir, halifelîğe getirildikten sonra eskiden olduğu gibi ticarete devam etmek istemiş, ancak

sonra bunun münasip düşmediği görülerek kendisine hazineden 2.500 dirhem gümüş ve yazlık ve kışlık birer kat elbise olmak üzere maaş tahsis edilmiştir. Diğer halifeler de bu yolda gitmişlerdir. Ayrıca halifenin, ganimetlerin beşte birinden hissesi vardır.

4. Vekiller (nâibler) tayin etme: Halife vazifelerini bizzat yerine getirebileceği gibi gerek merkezde, gerekse taşrada vekiller de tayin edebilir. Eyaletleri idare için valiler, hukukî ihtilafları çözmek üzere kadılar, vergi toplamak için âmiller, ibadetlerin rahat yapılabilmesi için imam ve müftüler tayin eder. Merkezde de işlerin iyi yürütülmesi ve kendisine yardımcı olmak üzere bazı memurlara vazife verir. Bu vazifelenendirme İslam hukukunun vekâlet akdi çerçevesinde cereyan eder. Bunlar halifenin vekili olup, doğrudan ona karşı mesuldür. Halife bunların yaptıklarını kontrol eder, gerektiğinde tek taraflı olarak azledebilir.

Halife veliahdını, yani kendisinden sonra yerine geçecek olan şahsı da sağlığında tayin etme hakkını hâizdir.

Halifenin vazifesinin sona ermesi

1. Tabii sebepler ve feragat: İslam hukukunda halifelik bir müddete bağlı değildir. Hayat boyu devam eder. Vefat ile halifelik sona erer. Bir kimse halifelik şartlarını taşıdığı müddetçe, halifelikten azledelemez. Ancak kendisi bu makamdan feragat edebilir. Bu takdirde halifenin veliahdı varsa, halifelik ona intikal eder.

2. Halifenin azli

a) Halifede bedenî noksanlıklar: Halifenin azli ve in'izâli (yani vazifeden alınması yahut alınmış sayılması) birtakım sebeplerin varlığına bağlıdır. Bunların başında halifenin daimi akıl hastalığına tutulmuş olması gelir. Ayrıca halifenin vazifesini yapmaya engel olan uzuv kayıpları, meselâ iki gözünü veya bazılarını göre işitme hassasını kaybetmesi kendiliğinden azli gerektirir.

b) Halifenin esâreti (kuhre): Halifenin düşman veya âsilerin eline esir düşmesi ve kurtulma ümidinin de bulunmaması (kuhre), halifelikten azline sebep teşkil eder. Kurtulma ümidi varsa, Müslümanların onu kurtarmak için gerek harp, gerekse fidye yoluyla icap eden bütün yardımı yapması lâzımdır. O zamana kadar bir vekil (nâibü's-saltana), halifelik vazifesini deruhde eder.

c) Halifenin irtidâdı: Halifenin İslam dininden çıkması, yani mürted olması da kendiliğinden azil sebebidir. Kendiliğinden azledilmiş sayılır. Hz. Peygamber açık bir küfrü görülmedikçe baştaki emire itaati emretmiştir.

d) Halifenin adaletten ayrılması: Halifenin adaletten ayrılması, yani fâsık veya zâlim olması hâlinde azlin icap edip etmeyeceği hususunda ihtilaf vardır. Mütazile ile Hâricîler ve Şî-Zeydîler muhakkak azledileceğini ileri sürerler. Çünkü bunlara göre fâsık veya zâlim bir kimse dinden de çıkmıştır. Bunlara huruc taraftarları denir.

Şî-İmâmîler böyle bir halifenin

» Hz. Peygamber (sas)'ın Medine Cuma namazı kılıp hutbe verdiği cuma Mescidi.

Ehl-i sünnete göre, fâsık ve zâlim bir halife, fiilen mümkün ise ve halifelîğe getirilecek âdil bir kimse de varsa azledilir.

asla azledilemeyeceğini, halka sabretmek düşeceğini söyler. Çünkü bu mezhebe göre halife zaten masumdur veya masum tarafından tayin edilmiştir. Bunlara sabır taraftarları denir.

Ehl-i sünnete göre, fâsık ve zâlim bir halife, fiilen mümkün ise ve halifelîğe getirilecek âdil bir kimse de varsa azledilir. Buna temekkün taraftarları denir. Temekkün, temkinli olmak demektir. Şâfîilere göre böyle bir halife kendiliğinden azledilmiş sayılır. Diğer üç mezhebe göre, fâsık ve zâlim bir halife, fitneye yol açmayacaksa azledilir. Buna hal' denir. Aksi takdirde "Ehven-i şerreyin ihtiyar olunur" kâidesince (Mecelle m: 29) böyle bir şeye girilmez. Nitekim ekseriya, güç sahibi bulunduğu için baştağının alt edilmesi fiilen çok zordur ve daha mühim zararlara sebebiyet verir. Bu sebeple realist düşünen ehl-i sünnet hukukçular genellikle halifenin azline cevaz vermemek temayülündedir.

Ehl-i sünnete göre böyle bir halifenin hukuka uygun emirleri dinlenir, hukuka uygun olmayan emirlere ise itaat edilmez. Hadîs-i şerîfte de "Allah'a isyan olan yerde mahlûka itaat yoktur" buyurulmuştur. Ancak bu isyan demek değildir. Hükümdar veya başka zâlimler, ikrahla (zorla), mesela hapis, ölüm veya işkenceyle korkutup dine/hukuka aykırı emir verseler, yapmak zarureten câiz olur. Bakara sûresinin 195. âyeti, insanın kendisini tehlikeye atmasını yasaklar. Hz. Peygamber de, "Âdil ve zâlim her emîrin emri altında cihâd ediniz" ve "Bozuk bir işi düzeltmediğiniz zaman sabrediniz. Allah onu düzeltir" buyurmuştur. İtaat etmemek başkadır, isyan etmek başkadır.

Halifenin fâsık olması hâlinde, âlimlere düşen gücü yettiği kadar

» Akabe Tepesi Camii olarak da bilinen Bay'ah Camii.

hükümdara ve hükümet memurlarına hakkı tavsiye etmek ve nasihatte bulunmak; halka düşen ise sabır ve böyle bir kimsenin ıslahı yahut da gitmesi için dua etmektir. Emri ma'ruf ve nehy-i münkere dair bir hadîs-i şerifte, "Günah işleyen gören eli ile mâni olsun. Buna gücü yetmeyen dili ile mâni olsun. Buna da gücü yetmeyen kalbi ile buğz etsin!" buyurulmuştur. Âlimler bu hadisi şerh ederken, el ile mâni olmak hükümetin, dil ile mâni olmak âlimlerin, bu yanlış hareketlere kalb ile nefret ve o kimsenin düzelmesi için dua etmek de halkın vazifesidir, demiştir.¹⁶

Dipnotlar:

1. İzâletü'l-Hafâ, Karaçi 1382/1962, II/342. Melikin ne demek olduğu şu kitapta güzel izah edilmiştir: Ömer Nasuhi Bilmen, *Ashab-ı Kirâm Hakkında Müslümanların Nezih İtikadları*, İstanbul 1963, 53 vd. Sıradan insanlar bir yana, ilim erbabının bile pek haberdar görünmediği, hatta DİA'nın Bilmen maddesinde nedense ismi bile anılmayan bu mühim kitabın çok sonraları İstanbul'da ofset baskısı da yapılmıştır.
2. Buhârî: Ahkâm 4; Müslim: İmâret 53, (1848); Nesâî: Tahrîm 28, (7,123); İbn Mâce: Fiten 7, (3948).
3. Süyûtî, el-Câmi'üs-Sagîr, 857; Gümüshanevî, Râmûzü'l-Ehâdis, 63, 213 (Beyhekî, Ebû Şeyh).
4. Müslim: İmâret 46, (1844), 59, (1852); Ebû Dâvud: Fiten 1, (4248), Sünnet 30, (4762); Nesâî, Tahrîm 6, (7, 93), Bey'a 25, (7, 153); İbn Mâce: Fiten 9, (3956).
5. Cennetle müjdelenen on kişiden olduğu halde bu sırada Medine'de bulunmayan Said bin Zeyd heyete dâhil edilmemişti. Bu sebeple hükümdarı hükümet merkezinde bulunanların ileri gelenlerinin seçmesi kâfi görülmüştür.

6. Zebîdî, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, Tercüme ve şerh: Kâmil Miras, IV/311.
7. Tirmizî: Menâkıb, (3714).
8. Nişancızâde, II/98. İlki Abbâsî, ikincisi Emevî ve üçüncüsü de Fâtımî âilesinden idi.
9. İbn Âbidîn Bezzâziye'den alarak der ki: Sultan ölür de küçük yaştaki oğluna bey'at edilirse, bu çocuk sultan sayılır. Çocuğun halifelîği dahi zaruretten dolayı sahihtir. Çocuk halifenin, işlerini kendisine bağlı bir vezire havâle etmesi lâzımdır. Vezir şerefinden dolayı kendisini sultana tâbi sayar. Sultan görünüşte (resmen) çocuk, hakikatte ise vezirdir. Vezir, sultan nâmına icraatte bulunur. Çocuk bülûğâ erince, vekillik de biter. Reddül-Muhtâr, I/385.
10. Buhârî: Ahkâm 2; Müslim: İmâre 4; Ahmed bin Hanbel, IV/421, 424.
11. İbn Haldûn, *Mukaddime*, Kahire 1327, 217.
12. Buhârî: Ahkâm 4, Ezân 54, 56.
13. Zeylâ'î, *Nasbu'r-Râye fî Tahrîci Ehâdisi'l-Hidâye*, 2. baskı, Mektebetü'l-İslâmiyye 1393/1973, III/326. Bu Hadîs az-çok farklı ibarelerle İbni Ebî Şeybe'nin *Musannef* adlı eserinde geçer. Ayrıca bkz. Yakub bin Seyyid Ali, *Mefâtihu'l-Cinân Şerhu Şir'ati'l-İslâm*, İstanbul 1288, 492, 521; İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadir*, Kâhire 1390/1970, IV/129; Tarablusî, *Muinü'l-Hükâm*, 2. baskı, Kâhire 1393/1973, 11.
14. En'am, 108; Yunus, 109; Ahzâb 2; Câsiye, 18.
15. Misaller: Mâide, 8, 42, 48, 49; Mümtehine, 8; Sâd, 26.
16. Kâdızâde Ahmed, *Cevhere-i Behiyye-i Ahmediyye fî Şerhi'l-Vasyyeti'l-Muhammediyye*, İstanbul 1232, 200.

Ekrem Buğra Ekinci
Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi